

Pascalova hlediska

Alexandra Brocková

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

abrockova@gmail.com

Abstract:

Pascal's Points of View

The initial part of the paper deals with the situation of the knowing person in the context of the limits of knowledge. It focuses primarily on Pascal's interpretation of the exhortation to *know oneself*, which will subsequently become the unifying motif of the entire text presented here. Although only *Thoughts* is discussed here, there presently follows a passage focusing on the broader context of this topic within the framework of the entirety of Pascal's life and work. Following this part comes the primary analysis of the paper, which is dedicated to the question of how Blaise Pascal takes *perspective* into account in the context of knowledge. The given problem is first introduced by an excursion into Pascal's reflections on two types of thinking (*l'esprit de géométrie* and *l'esprit de finesse*) and the ways of knowledge. The primary part of the analysis is focused especially on Pascal's "observing," where observation is focused above all on fragments in which the French philosopher takes into account the inconstancy of the human in the partiality of the point-of-view, emphasizes the instability of knowledge and its methods, uses the metaphor of painterly perspective and reflects on the (im)possibility of *having* truth. At the same time, Pascal's reflections are supported by the approaches of some later thinkers – Friedrich Nietzsche and José Ortega y Gasset. Taking into account the promising nature of knowledge, and coming to terms with it, is identified as an expression of Pascal's intellectual unpretentiousness and humility.

Keywords: Blaise Pascal, Friedrich Nietzsche, José Ortega y Gasset, *thoughts*, viewpoints, knowledge, perspective, Baroque painting, perspectivism

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.s3.25>

Souslovím „Pascalova hlediska“, respektive „Pascalovy úhly pohledu“, zvýrazňuji klíčový motiv, jímž se nechávám vést na poli širokého tématu lidského poznání. Naším záměrem je sledovat diverzi (rozptýlenost) i diverzitu (rozmanitost) vlastní lidskému poznávání, které zde souhrnně označujeme pojmem perspektivita.

Existuje několik monografií, které jsou věnovány tomu, jak francouzský matematik a filosof Blaise Pascal promýšlel perspektivu pod silným vlivem

o generaci staršího matematika Girarda Desarguese.¹ O tomto jeho poli zájmu máme svědectví hlavně díky Gottfriedu Wilhelmu Leibnizovi, neboť Pascalův spis *Méthode de perspective* se nedochoval. Nicméně Pascala nezajímala perspektiva pouze z geometrického hlediska, jako „geometrie pohledu“. Ve svých *Myšlenkách* (*Pensees*, 1669) uvažuje o perspektivitě lidského poznání a užívá této myšlenky volněji a na konkrétních příkladech. Právě tato podoba Pascalova zájmu o perspektivu, lépe řečeno, lidská hlediska, bude nyní stát v centru naší pozornosti.

Výzva „Poznejme, kam saháme“ je variací na delfský výrok, s nímž Blaise Pascal pracuje v několika fragmentech svého nedokončeného *opus magnum* známého jako *Myšlenky*:²

„Poznávejme sebe sami: kdybychom touto cestou nenalezli pravdy, naučí nás to aspoň řídit svůj život, a není nad to nic správnějšího.“³

Poznáváním sebe sama se podle Pascala člověk učí vést svůj život, a lze-li z lidského postavení vůbec přicházet k pravdě, je to něco podobně cenného.⁴ Ve fragmentu nadepsaném „Nepoměr člověka“ jsou formulovány výzvy k poznání omezenosti člověka (jež zde spolu s vznešeností k člověku vždy patří) a k uvědomění si různosti hledisek a jejich rozmanitosti. Nalézáme v něm jednu z charakteristik tragičnosti lidského údělu ve vztahu k pravdě a ve vztahu k jednotnému uchopení světa jako poznatelného celku.

„Náš rozum v řadě věcí poznatelných je na tomtéž místě jako naše tělo v prostoru přírody.“⁵

1 Nejvýraznější je Serres, M., *Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques: étoiles, schémas, points*. Paris, Presses Universitaires de France 2007.

2 „(...) Znejme tedy dobře svůj dosah; jsme něco a nejsme všechno...“ Z frg. 72. Pascal, B., *Myšlenky*. Přel. A. Uhlíř. 2. upr. vyd. Praha, Jan Laichter 1937, s. 38. „(...) Connaissons donc notre portée; nous sommes quelque chose, et ne sommes pas tout...“ Pascal, B., *Pensées et Opuscules publiés avec une introduction, des notices, des notes et deux fac-similés du manuscrit des Pensées*. Éd. L. Brunschvicg. 5. éd. Paris, Librairie Hachette 1909, s. 353. Používám číslování fragmentů podle Brunschvicgovy edice zejména proto, že je společně všem českým překladům. Pracuji s překladem Antonína Uhlíře v druhém upraveném vydání z roku 1937, neboť se jedná o nejmladší kompletní český překlad.

3 Z frg. 66. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 31.

4 Související výklad týkající se postavení člověka v Pascalových *Myšlenkách* viz např. ve druhé kapitole mé práce: Brocková, A., *Ne-místné místo člověka* (Giovanni Pico della Mirandola, Blaise Pascal, Søren Kierkegaard, Max Picard). Praha, FHS UK 2024.

5 Z frg. 72. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 38.

Chce se říci, že člověku nejsou v žádném případě přístupny žádné myslitelné krajnosti, což je na začátku tohoto fragmentu shrnuto už tím, že člověku není přístupno ani jedno z dvojího nekonečna. Stejného stříhu je i úvaha z druhé poloviny téhož fragmentu, kde Pascal hovoří o nepoznatelnosti „celku“, tedy nemožnosti toho, aby část poznala celek. K nepoznatelnosti krajností patří, že přirozenost člověka „činí neschopnými vědět i jistě a nevědět i naprosto“.⁶ A Pascal je tím, kdo opakovaně píše proti hledání jistoty a pevnosti v poznání za každou cenu a nabízí smíření se středovým postavením člověka, v němž je každý vždy nějak „v souvislosti se vším, co zná“, ale co poznat nemůže *zcela*, neboť je *součástí*.⁷ Z nepoznatelnosti celku ovšem nevyplývá, že by člověk nemohl svoji neschopnost obsáhnout celek spolu s jeho nevyčerpatelností zohledňovat. Pascalův výrok, který patří mezi notorické, říká:

„Člověk jest jen třtina, nejslabší v přírodě; ale je to třtina myslící.“⁸

Tato myslící třtina má hledat svoji důstojnost ve spořádanosti svého myšlení.⁹ K této spořádanosti patří i uvědomění si toho, jak se to s touto „myslící třtinou“ má. Jinými slovy, lidské poznání je omezené a, jak napovídají i jiné fragmenty, součástí vznešenosti myšlenky je vědomí si této omezenosti a smír s touto fasetou tragičnosti lidského údělu.¹⁰

Jeden z nejvýznamnějších odborníků na Pascalovo dílo, Jean Mesnard, zdůrazňuje, že „úhly pohledu“ obecně odkazují k „základní zkušenosti“ a v případě Pascala jsou vždy spojeny se způsobem vyjadřování a uvažování.¹¹ Posuny a rozdíly mezi hledisky jsou výrazivem několika fragmentů *Myšlenek*, které se týkají povahy lidského poznání.

6 Tamtéž, s. 39.

7 Tamtéž, s. 40n.

8 Z frg. 347. Tamtéž, s. 205.

9 Frg. 348: „Třtina myslící. – Svoji důstojnost hledati mám nikoli v prostoru, ale v spořádanosti svého myšlení. Nebudu mít více, budu-li mít země: prostorem vesmír mne obsáhne a pohltní jako bod; myšlenkou jej obsáhnu já.“ Tamtéž, s. 206.

10 Dalo by se namítnat tím, že Pascal řekne, že zatímco vesmír jej prostorem obsáhne jako bod, on vesmír obsáhne myšlenkou, ale to je, domnívám se, intuitivní schopnost ducha jemného, která „jedním pohledem“ dovede „obsáhnout“ celek, přičemž se to nevylučuje s omezeností lidského poznání. K omezenosti viz také frg. 208: „Proč vědomí moje jest omezeno?“ Tamtéž, s. 125.

11 Mesnard, J., *Point de vue et perspective dans les Pensées de Pascal*. *Courrier du Centre international Blaise Pascal*, 16, 1994. Dostupné z [www: http://journals.openedition.org/ccibp/587](http://journals.openedition.org/ccibp/587) [cit. 20. 3. 2024].

Ke kontextu v rámci Pascalova díla

Jestliže chceme hovořit o zaujetí mnohosti postojů a hledisek ve věcech poznání, včetně věcí morálních, lze v kontextu díla krátce zmínit i jiná místa, u nichž by bylo možné navázat, leč tak dále neučiníme. Mezi ně patří i jádro sporu mezi jansenisty a jezuitu, který Pascala střídavě zaměstnával v průběhu posledních zhruba osmi let jeho života. Neměl-li by se tento text věnovat pouze vybraným fragmentům *Myšlenek*, mohly by se k tématu připojit i Pascalovy *Listy venkovanovi* (*Les Provinciales*, 1656–1657), kterými Pascal pod pseudonymem Louis de Montalte oponoval jezuitům.

V kontextu tématu různosti hledisek je z tohoto sporu důležitý aspekt dvou přístupů ke křesťanské morálce. Na jedné straně je to orientace podle „pevného pravidla“, na straně druhé „přízrůsobilná“ (a na pravděpodobnosti zakládaná) kazuistika.¹² Na jedné straně stojí jansenismus – augustiniánská variace založená na spisech yperského biskupa Cornelia Jansenia (1585–1638), postavená na rigorózním výkladu Ježíšova učení a na jeho dodržování, zejména v podobě odříkání a chudoby, která našla pevnou pozici na půdě portroyalských komunit. Na druhé straně stojí jezuitský řád, jenž se zodpovídá papeži a má na starost řadu světsky důležitých úkolů, mimo jiné i výchovu králů, a který ve prospěch širších politicko-mocenských zájmů zastává morálku spíše kazuistickou než rigorózní.

Obzvlášť ohebnou součástí této kazuistiky je interpretace a přejinačování pojmů, díky nimž se zdá možné ospravedlnit jakékoliv chování a jednání. Tento dobový spor se týkal také starého problému lidské svobodné vůle a boží milosti nebo autority *Písma* a církevních Otců. Blaise Pascal se v tomto sporu zastával konzervativnějšího jansenismu, jehož konečnému umlčení nedovedl však přes veškeré své úsilí zabránit.

Dalším důležitým aspektem v celkové souvislosti Pascalova díla je skutečnost, že jedním z jeho témat bylo „umění přesvědčovat“. Tento zájem je znatelný nejen z některých úryvků nedokončeného díla apologie (*Myšlenek*) a z životopisu, jež napsala Pascalova starší sestra, ale svědčí o něm i jeho text *O duchu geometrickém a umění přesvědčovat* (*De l'Esprit géométrique et de l'Art de persuader*, 1657). Ve výkladu týkajícím se zohledňování perspektivnosti v poznání se však nyní omezíme pouze na vybrané úryvky z *Myšlenek*. Nejprve se zaměříme na obecnější ukázky věnované poznávacím schopnostem člověka, a následně pak na ty, které označují souslovím „Pascalova pozorování“.

12 K pravděpodobnosti a kazuistice u jezuitů lze dohledat mnoho fragmentů i v *Myšlenkách*. Zejména v oddílu „Boje v církvi“.

K poznávacím schopnostem

Vstupme do tématu možných schopností poznání skrze Pascalovy úvahy o dvojím typu myšlení, které se v překladech uvádí pod pojmy *duch geometrický* (*l'esprit de géométrie*) a *duch jemný* (*l'esprit de finesse*). Francouzské *l'esprit* lze (i v dobovém kontextu) překládat jako *mysl*, jak bývá činěno i v případě textů Pascalova staršího současníka Reného Descarta. Slovo *finesse* lze slovníkově překládat jako důvtip nebo bystrost a v kontextu Pascalova myšlení by byl namíste i *jemnocit*. Slovní spojení *l'esprit de finesse* lze chápat ve smyslu: důvtipná a bystrá mysl s citem pro *nuance*.

K poznávání „v rámci schopností té myslí“, která právě (nebo snáze) zaujímá spíše *hlediska* jemnocitná, respektive tento způsob poznávání, rozhodně patří i známé:

„Srdce má své rozumy, jichž rozum nezná; to je známo v tisícerych věcech.“¹³

– nebo komplementární:

„Poznáváme pravdu nejen rozumem, ale také srdcem; tímto druhým způsobem poznáváme první principy, a nadarmo rozumová úvaha, jež účasti v tom nemá, snaží se přemoci je.“¹⁴

Označení geometrická mysl kromě některých nezastupitelných kvalit značí i velmi omezené pole působnosti rozumu zaměřeného na pravdu chápanou jako jistotu a reduktivnost takového hlediska vůči žitému světu člověka. Je nepochybné, že se tím Pascal vymezuje proti Descartovi, lze však jedním dechem dodat, že Descartovo myšlení pak není chápáno komplexně a v mnoha případech jej Pascal proti sobě staví jako „slaměného panáka“ zaslepeného racionalismu.¹⁵

„(..) Jest tedy dvojí duch: jeden proniká živě a hluboce důsledky principů, což je duch správnosti; druhý pochopí veliký počet principů a nemísí jich, což je duch geometrický. Jeden je síla a přímota ducha, druhý jest šíře ducha. A jedno

¹³ Z frg. 277. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 163.

¹⁴ Z frg. 282. Tamtéž, s. 164.

¹⁵ K tomuto viz např. Lyons, J. D., *Before Imagination: Embodied Thought from Montaigne to Rousseau*. Stanford, Stanford University Press 2005, s. 95nn. Tuzemským pokusem o korekci obrazu o Descartově myšlení (s důrazem na jeho rané myšlení) je: Novák, A., *Zázračná věda. Filosofie René Descartesa 1618–1620*. Praha, Togga 2013.

může být bez druhého, protože duch může být silný a úzký, ale může být také široký a slabý.“¹⁶

Rozlišováním „dvojího ducha“ Pascal v prozkoumávání možných způsobů poznání nekončí. Zaměření úhlů pohledu jsou různá, a tudíž jedinečná. Různé ze způsobů poznávání, které jsou v lidské moci, nejsou vyčerpávající a nejsou na sebe převoditelné. Pascal klade velký důraz na to, aby byly jedinečnost a omezenost zohledňovány v kterémkoli poznávajícím postoji. Srdce k poznávacím schopnostem člověka patří stejně neodmyslitelně jako rozum (*ratio*) a poskytuje jiný, ale specificky solidní, typ důvěryhodnosti. Cit náležitější srdci není totéž, co smyslové vnímání, ale samostatná kompetence člověka jiné než smyslové či racionální povahy.

Domnívám se, že myšlení (*penser*, nikoli *raisonner*) je tím, co v sobě specifickým způsobem lidské poznávající schopnosti snoubí. Jak již bylo řečeno, pro Pascala je myšlení tím, co tvoří vznešenost člověka, nikoli samotný rozum. V díle se opakující dvojice *lidé ducha jemného* a *lidé ducha geometrického* není rozlišení nijak striktní ve smyslu buď–anebo. Schematizuje se zde spektrum schopností poznávat „citem“ a poznávat „rozumem“.¹⁷ Poznání plynoucí z toho kterého způsobu vždy nastavuje a otevírá perspektivy svého druhu. Ty mohou být buď více, či méně přiměřené poznávané věci či záležitosti.

Pascalova pozorování

Nyní se obraťme k vybraným fragmentům *Myšlenek*, v nichž autor zdůrazňuje diverzitu hledisek, vyjadřuje myšlenku perspektivity poznání a zároveň demonstroe *finesu* svých pozorování poznávajícího člověka.¹⁸

„JSME-LI příliš mladí, neusuzujeme dobře; příliš staří, také ne.

Nemyslíme-li na něco dosti, myslíme-li na to příliš, jsme předpojatí a jsme ztřeštění.

Pozorujeme-li svoje dílo hned, když je vykonáno, jsme jím ještě celí zaujati; jestliže příliš dlouho potom, už je nám cizí.

Také obrazy viděny příliš daleka – i z příliš blízka; jenom jeden bod jest nedělitelný, jenž jest pravé místo: ostatní jsou příliš blízko, příliš daleko, příliš vysoko nebo příliš nízko. Perspektiva jej určuje v umění malířském; ale kdo jej určí v pravdě a v mravnosti?“¹⁹

16 Z frg. 2. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 5.

17 Viz např. frg. 1–4. Tamtéž, s. 2–6.

18 Viz frg. 144. Tamtéž, s. 90.

19 Frg. 381. Tamtéž, s. 221.

Ačkoli je toto jediný z fragmentů, ve kterém se slovo „perspektiva“ explicitně vyskytuje, je to pro Pascala důležitá metafora. Každá perspektiva je „kontrapunktem“ onniprezence – kdyby *člověk* chtěl být všude, nebyl by nikde.²⁰ Lidské poznání je omezeno nejen dosahem poznávacích schopností (lidská konečnost vedle nedosažitelných krajností nekonečného), ale také tím, že se vždy děje z nějakého úhlu pohledu a je zatíženo důrazy plynoucími z toho kterého způsobu poznávání, jež právě dominuje.

Metaforu perspektivy, která v malířství pomocí geometrie „vypočítává“ a malíři nechává zprostředkovat lidsky možný pohled na vyobrazenou situaci, lze v dobovém kontextu uchopit například na slavném obraze *Mrtvý Kristus* (1480–1490) od Andrey Mantegny. Malířovo pojetí kompozice za pomoci věrné perspektivy diváka nutí k vyobrazené scéně přistupovat, jako by byl příchozím ke smrtelnému lůžku Krista. V rámci obrazu není možné uhnout pohledem jinam, perspektiva zde diváka vtahuje do situace, jako by byl přítomen určeným způsobem. Nelze uhnout stanovenému bodu, z nějž je událost věrna pravdě možností lidského pohledu na tuto situaci z bodu, kde stojí.

Pravé místo a hledisko, z nějž je potřeba obraz sledovat, přibližme ještě na příkladech barokního umění. Mistrně vyvedené oltářní obrazy této doby, která už má s perspektivou velké zkušenosti, působí deformovaně, nejsou-li zavěšeny v patřičné výšce, aby na ně divák hleděl z podhledu. *Madona Loretánská* (1604–1606) a *Růžencová Madona* (1607) patří mezi oltářní obrazy Michelangela Merisi da Caravaggio, u nichž je zřejmé vyznačeno, odkud se na ně příchozí člověk má dívat. Lidskému pohledu nejbliže jsou špinavé bosé nohy těch, kdo prosí o milost. Co je člověku nejbliže a co má vidět nejdříve, je zde zcela v souladu s Pascalovým důrazem na bídost člověka. Co je nej dál a k čemu vede (duchovní) úsilí člověka i boží milost, je jeho vznešenost. Když jsou tyto obrazy zavěšeny ve správné výšce, kompoziční a perspektivní záměr je zřejmý na první pohled. Pokud je tento obrazem stanovený plán porušen, obraz „funguje“ zcela jinak. Jako když se člověk na barokní interiér katedrály dívá ze „servisního“ ochozu, místo aby do něj vcházel středem hlavní lodi.

Uvedené příklady z výtvarného umění jsou ideově v souladu s tím, co by Pascal mohl v morálním smyslu od obrazů očekávat. Ale je to dáno naším

20 Odkazují na Senecu, kterého Pascal znal přinejmenším od Michela de Montaigne. Seneca, L. A., *Výbor z listů Lucilioví*. Praha, Svoboda 1969, s. 8.

výběrem.²¹ Mezi fragmenty, které se k obrazům výtvarného umění vztahují,²² patří i následující:

„Jak nicotná je malba, vyvolávající obdiv podobou věcí, kterým se v originále nepodivujeme!“²³

Malba může nastavovat hledisko, které je podle Pascala zavádějící. Francouzské *admirer* (obdivovat) je v uvedeném překladu oproti originálu v druhém případě variováno neutrálnějším „podívat se“, ale Pascal píše o obdivu. Malba nás může přimět k tomu, abychom obdivovali něco, co bychom jinak neobdivovali. O obrazu lze říct, že je krásný navzdory tomu, že vyobrazuje cosi zavrženíhodného či odpudivého. Velmi rozšířená zátiší (*nature morte*) 17. století nejčastěji zobrazují věci docela běžné – jídlo, nápoje, věci denní potřeby. K porozumění uvedenému fragmentu nepotřebujeme žádné extrémní příklady vyobrazení (například mršiny), protože ani věci běžné potřeby rozhodně nejsou něčím, co by mělo být podle Pascalova chápání obdivováno. Nejčastěji totiž slouží k uspokojení tělesných potřeb, kterým by (přísně pascalovsky vzato) neměla být věnována větší než nezbytně nutná pozornost. V těchto případech mistrně vyvedená malba zprostředkovává hledisko, které by mravně bylo z Pascalovy perspektivy spíše zavádějící než správné, a to ideově, nikoli geometricky.

Vraťme se zpět k perspektivě, stanovenému hledisku, z předešlého fragmentu. Stanovení pevného jediného bodu, z něž obraz „správně funguje“ ve věrnosti možností lidského oka, je tedy možné v umění docílit. Pascalův problém je formulován závěrečnou otázkou: „Kdo jej určí v pravdě a v mravnosti?“ V případě obrazu je to umělá perspektiva (*perspectiva artificialis*), co zpřístupňuje „pravdivé“ hledisko; jak se to ale má s přirozenou perspektivou (*perspectiva naturalis*), je mnohem náročnější úkol k promýšlení, protože hledisko zpřístupňující pravdu věci je člověku v celkovosti často nepřístupné a přirozených perspektiv, lépe řečeno *hledisek*, je nekonečné množství, jakož i poznávajících očí.²⁴

21 Nicméně odkazování se ke Caravaggiovým obrazům není v této souvislosti nemístné. V Pascalově době mezi nejvýraznější francouzské malíře patřil Simon Vouet (1590–1649), který do Francie uvedl italský barokní styl. Mnozí z jeho žáků, zejména Valentin de Boulogne, jsou Caravaggiovými stylistickými následovníky.

22 Záměrně zdůrazňuji, že jde o obrazy výtvarného umění, protože zde nerozpracovávám významovou souvislost: obraz–obraznost–podobnost–pravda, která je důležitá pro Pascalovy apologetické výklady a cíle.

23 Frg. 134. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 76.

24 K rozdělení na *perspectiva artificialis* a *naturalis* ad. viz: Pavlovits, T., *Perspective et perspectivisme dans les Pensées de Pascal. Croniques de Port-Royal*, 2013, No. 63, s. 221–234, zejm. s. 223. „La connaissance d’une chose naturelle est impossible sans la connaissance préalable de cette

„Chceme-li užitečně vytknouti a ukázati někomu, že se mýlí, musíme pozorovati, s [sic!] které strany hledí na věc, neboť s [sic!] té strany je obyčejně pravdivá, a přiznati mu tuto pravdu, ale odkryti mu stranu, po které je nesprávná. Spokojí se s tím, neboť vidí, že se nemýlil a že chyboval jenom, nedívaje se na všechny strany; nemrzíme se, že nevidíme všeho, ale neradi uznáváme, že jsme se mýlili; a snad je to tím, že přirozeně člověk nemůže viděti všeho, a tím, že se přirozeně nemůže mýliti na té straně, s [sic!] které se dívá, jelikož postřehy smyslové jsou vždy pravé.“²⁵

Tento fragment zdůrazňuje rozdílnost zkušenosti se světem, odvislou od mnohosti možných hledisek. Pascal píše o různé přístupnosti „téhož“, kterou je třeba zohledňovat. Na konkrétním příkladu to najdeme ve fragmentu s hodinkami, kde dokonce nechybí *svého druhu* referenční bod – v podobě hodinek.

„Kdo soudí o díle bez pravidla, jsou v poměru k ostatním jako ti, kdo nemají hodinek oproti druhým. Jeden řekne: jsou dvě hodiny, druhý řekne: jsou teprv tři čtvrti na jednu. Podívám se na hodinky a řeknu prvnímu: vy se nudíte, a druhému: vy nemáte asi dlouhé chvíle; neboť je půl druhé – a směji se těm, kdo říkají, že mám dlouhou chvíli a že odhaduji čas podle své fantasmie: nevědí, že jej posuzují podle svých hodinek.“²⁶

Ačkoli se zdá hlavním triumfem měřitelný čas – hodinky coby pevný bod –, není tomu tak úplně. Důraz Pascal klade i na různá hlediska plynoucí z naladění jednoho a druhého účastníka, ne tolik na objektivaci měřitelného času. Leč právě přesně měřitelný čas je zde pravidlem jeho úsudku. Jde ale znovu o umělý a svou působností omezený referenční bod jako v případě malířské perspektivy.

Hledání a neschopnost nalézání *opravdu* pevného bodu je velké Pascalo-vo téma. Určení jediného pevného bodu, hlediska, z něhož se zří zcela, považuje za lidsky nedostižné. A „pravdu i dobro máme jen zčásti a ve směsi se zlem a nepravdou“, takže ani ve věcech morálky to není zcela možné.²⁷

chose: pour connaître le point de vue d'où la chose peut être connue, il faut connaître la structure intérieure de la chose qui le définit. Ce cercle dans la connaissance naturelle a des conséquences importantes: il en résulte l'impossibilité de connaître la vérité entière des choses naturelles et cette impossibilité fonde principalement le perspectivisme dans les *Pensées*.“ Tamtéž.

25 Z frg. 9. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 7.

26 Z frg. 5. Tamtéž, s. 6.

27 Z frg. 385. Tamtéž, s. 222.

Různá hlediska jednak pocházejí od rozličných druhů poznávání přiměřených vždy nějakému řádu věcí a jednak člověk nikdy nemůže poznat celek – zaujmout všechna hlediska naráz – ani zcela obhájit jedno hledisko jako zcela pravdivé. Může člověk chápaný jako část zaujímat hledisko celku? Ve výše zmíněném fragmentu č. 72 najdeme, že část nemůže poznat celek, aniž by znala všechny jeho části (včetně nedostižných krajností). Avšak pokud tato svá omezení zohledňuje, lze říct, že myslí z hlediska (nepřístupného) celku.

O víc než dvě stě let později Friedrich Nietzsche porozumí *perspektivitě jako základní podmínce všeho života* a řekne, že žádná pravda o sobě nemůže být.²⁸ V souladu s tím by bylo lze u myšlení Blaise Pascala naznačit, že jeho myšlení nese rysy filosofování mimo dobro a zlo, neboť se odvažuje uznat nepravdu jako podmínku života.²⁹

Rozdílná zkušenost se světem, jež vychází z různosti hledisek, způsobů nazírání, a tudíž i rozumění, od sebe neodlišuje, triviálně řečeno, pouze jednoho člověka od druhého. Pascal v tomto zachází dál: není totiž v povaze člověka jednotlivce, aby byl stálý, aby zřel stále jedním způsobem.³⁰

„Nejen hledíme na věci s [sic!] jiných stran, ale jinýma očima: nedbáme, abychom je shledali stejnými.“³¹

Člověk tedy, strmě řečeno, nemůže hledět „všema“ očima a nehledí ani pouze „jedněma“. Hlediska nezůstávají táž. Žádné poznání „věci o sobě“ u Pascala lidsky nepřichází v úvahu. Jinými slovy, člověk nemůže být ve svém poznání takřikajíc „objektivní“ nijak jinak, než jak o „jedné“ objektivitě napíše Nietzsche, jenž na Pascala coby *filosofického (ne)přítele* nezřídka odkazuje.³²

„(..) Existuje *jen* perspektivní vidění, *jen* perspektivní ‚poznání‘; a čím více afektů pustíme k slovu, čím větším množstvím očí, různých očí se na tutéž věc dokážeme podívat, tím úplnější bude náš ‚pojem‘ té věci, naše ‚objektivnost‘.“³³

28 Nietzsche, F., *Mimo dobro a zlo. Předehra k filosofii budoucnosti*. Přel. V. Koubová. Praha, Aurora 2003, s. 8.

29 Viz např. § 4. Tamtéž, s. 11.

30 Srov. frg. 127: „Povaha člověka: nestálost, nuda, nepokoj.“ Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 74. Nebo frg. 116: „Každý jest jeden, každý je rozmanitý. Kolik povah v povaze člověka! (...)“ Tamtéž, s. 72.

31 Frg. 124. Tamtéž, s. 74.

32 K „filosofickému (ne)přátelství“ viz „Předmluvu“ v: Nietzsche a (ne)přátelé. Ed. A. Novák. Praha, Togga 2015, s. 11–14.

33 Viz § 12 III. část. Nietzsche, F., *Genealogie morálky. Polemika*. Přel. V. Koubová. Praha, Oikoyemh 2019, s. 97–98.

Ukázali jsme, jak Pascal použil metaforu pevného bodu v případě perspektivy výtvarného díla. Nicméně podezřelost vůči *opravdovosti* onoho pevného bodu či *pravého místa*, jak jej nazve, je vhodná, protože toto pravé místo je *umělé* a významotvorně je vždy výsledkem nějakého rozhodnutí. U dalšího uvedeného fragmentu (č. 381) bylo důležité zdůraznění proměnlivosti hlediska v případě jednotlivce. Víme, že člověk je podle Pascala bytostně nestálý – vyjádřeno ve zkratce –, je tím, kdo se směje i pláče kvůli stejné věci.³⁴ Pascal má za to, že jedinou závaznou, všeobecnou, pevnou a k tomu *správnou* perspektivu u věcí pravdy a morálky ve skutečnosti *určit* nelze.³⁵

Nietzsche ve svém „manifestu perspektivismu“, jímž je § 12 III. části *Genealogie morálky*, poznání po způsobu budoucí objektivnosti, jež má nahradit dogma nezaújatého nazírání, popisuje způsobem, jenž je blízký tomu, k čemu směřuje Pascal – uvědomit si a přijmout svou nestálost a marnost (*vanité*) je (spolu s myšlením) lidskou vznešeností.

„(...) schopnost *mít v moci* svá ‚pro‘ a ‚proti‘, umět je opouštět a opět zastávat, tak aby bylo právě *rozmanitostí* perspektiv a afektivních interpretací využito pro poznání.“³⁶

Myslitel první poloviny 20. století José Ortega y Gasset, jenž je znám svými úvahami o perspektivismu, se o zohledňování různosti hledisek v poznání vyjádří takto:

„*Perspektiva je jednou ze složek reality*. Perspektiva nezbavuje realitu pravé podoby, nýbrž ji uspořádává. Realita, která by se jevila z kteréhokoli bodu stále táž, je absurdní pojem.“³⁷

Ortega text *Úkol naší doby* zakončuje statí „Nauka o hledisku“, v níž dochází k tomu, že každý jednotlivec a každé poznávání má svá hlediska, přičemž jediným nepravým je to, které chce být jediné.³⁸ A budeme-li se ptát po hledisku Božím, řekne, že Bůh používá všech hledisek a soustřeďuje a sladí všechny lidské horizonty.³⁹ Těch pár příkladů, které v „Nauce o hledisku“ Ortega zvolí, se pozoruhodně podobá situacím, na nichž si téže věci vši-

34 Z frg. 112. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 71.

35 Srov. např. frg. 423: „(...) má v sobě schopnost poznati pravdu a býti štasten; ale nemá pravdy pevné ani uspokojující.“ Tamtéž, s. 235.

36 § 12 III. část. Nietzsche, F., *Genealogie morálky. Polemika*, c. d., s. 97.

37 Ortega y Gasset, J., *Úkol naší doby*. Přel. J. Forbelský. Praha, Mladá fronta 1969, s. 72.

38 Tamtéž, s. 72n.

39 Tamtéž, s. 76.

má Pascal – jsou to pohled na krajinu a nekonečná vesmírná realita. Ortega y Gasset popisuje situaci s krajinou takto:

„Dva lidé se z různých míst dívají na tutéž krajinu. A přesto nevidí totéž. Jejich rozdílné postavení je příčinou, proč krajina před každým z nich vyvstává v jiné podobě. To, co je pro jednoho v popředí a vyniká ve všech detailech, pro druhého leží v dáli a je temné a neurčité. A protože věci ležící jedna za druhou se buď zcela, nebo částečně překrývají, každý z oněch dvou pozorovatelů zachytí ty části krajiny, které jsou zraku druhého skryty. Bylo by rozumné, kdyby jeden prohlašoval krajinu viděnou druhým za klam? Zřejmě ne; jedna i druhá jsou stejně skutečné.“

Pascal v uvedených příkladech pracuje hlavně s rozdílností hlediska téže osoby v horizontu času a prostoru. V následujícím se hledisko změní vlivem blízkosti a dálky, u předešlých to bylo i v průběhu času a stárnutí. S pohledem na krajinu se setkáme i zde:

„Město, krajina jsou z dálky městem a krajinou; ale čím víc se blížíme, jsou to domy, stromy, tašky, listy, stébla trávy, mravenci, nohy mravenců, a tak nekonečna. To všechno je zahrnuto v pojmenování krajina.“⁴⁰

Po Blaisi Pascalovi výrazně Nietzsche i Ortega y Gasset promýšlejí povahu, možnosti a omezení lidského poznávání a zvláště se pokoušejí vyrovnávat s jeho perspektivností. Pascal přijímá člověka a jeho poznávací možnosti a schopnosti i s jejich nestálostí, omezeností a rozmanitostí. Uvědomuje si perspektivní povahu poznání. Uvědomuje si nenaplnitelnost poznání, jež by mělo ideální vyčerpávající povahu, a také to, že nejen mnohá hlediska člověk zaujímá, ale že k nim přináleží i různé způsoby poznání, jež nelze redukovat pouze na rozum a smyslovost. Je to myslitel, který ví, že o něčem je namístě pochybovat, něco je potřeba tvrdit a u něčeho je třeba se odevzdat.⁴¹

Toto uvědomění přitom v případě Pascala nezavrhne ideu pravdy a dobra. Pouze poukazuje na to, že co do šíře a celkovosti záměrů jistého a pevného

40 Z frg. 115. Pascal, B., *Myšlenky (výbor)*. Přel. M. Žilina. Praha, Odeon 1973, s. 86. Dalším příkladem je: „(...) Nemohu soudit o téže věci zcela stejně; nedovedu soudit o své práci, když ji konám; je třeba, abych činil jako malíř, abych odstoupil; ale ne příliš. Jak tedy daleko? hádejte.“ Z frg. 114. Pascal, B., *Myšlenky*, c. d., s. 72.

41 „Je třeba umět pochybovat, kde je třeba, tvrdit, kde je třeba, odevzdat se, kde je třeba. Kdo nejedná takto, nerozumí síle rozumu. Mnozí hřeší proti těmto třem principům, buď že tvrdí vše jako důkazné, neboť se neznají v dokazování; buď že pochybují o všem, neboť nevědí, kde je třeba odevzdat se; buď že se odevzdávají ve všem, neboť nevědí, kdy je třeba soudit.“ Frg. 268. Tamtéž, s. 161.

poznání naráží lidské schopnosti na své limity, což je výrazem Pascalovy myslitelské pokory a skromnosti. Ta koresponduje s jeho interpretací výzvy poznat sebe sama: totiž poznat, kam až saháme – a to i v případě poznávání.